

לכלי יעיל ומנחיל הישגים בידי המדינות הערביות במאבקן צובר התנופה להחלשת ישראל. הפרקים העוסקים בתהליך ניתוק היחסים הדיפלומטיים בין ישראל למדינות אפריקה, שהחל כעשור בלבד לאחר כינונם בקול תרועה רמה, נקראים לעתים כסיפור מתח, שהתקשיתי להפסיק את קריאתו. לעומת הזירה הצבאית, שבה נחלה המדיניות הערבית תבוסה ניצחת, פעילותה בזירה הדיפלומטית באפריקה הנחילה למדינות הערביות ניצחון מרשים.

החלק החותם את הספר, והמשתרע על חלק נכבד ממנו, בוחן את הגורמים לשובה של מדינת ישראל אל אפריקה. עודד מציג גורמים אלה ומנתחם בהבלטת העובדה שחלקם נבע ממאמצי ישראל לחדש את היחסים הדיפלומטיים בעוד גורמים אחרים שאפשרו את השגת היעד הזה לא היו קשורים כלל בפעילות ישראל, אלא היו קשורים לנקודות התורפה של הפעילות הדיפלומטית, הפוליטית הכלכלית של מדינות ערב ביבשת.

תרומתו של עודד להיכרות עם הנדבך האפריקני במדיניות החוץ של ישראל לא תסולא בפז. זו עדות ממקור ראשון, המתבססת על ידע רב ועל מקורות ראשוניים, שנאספו בעמל רב במשך תקופה ארוכה. הסוגיות הרלוונטיות שעל סדר היום של הספר הן בעיקרן נחלת ההיסטוריה, אך עם זאת אפשר להפיק מלימודן לא מעט לקחים הרלוונטיים גם לעשייה הדיפלומטית בת ימינו. הספר מציע תובנות ומידע עשיר ומקורי, המסייעים להבנת הדינמיקה הדיפלומטית של ישראל בזירת אפריקה, ואגב כך גם בזירות חוץ נוספות. חשובה במיוחד בהקשר זה היא זירת הסכסוך הערבי-ישראלי. ספרו המרתק של עודד הוא אפוא קריאת חובה לכל מי שמתעניין בחקר ההיסטוריה הדיפלומטית של מדינת ישראל.

יהודית רונן

אוניברסיטת בר-אילן

* * *

שושן, בועז, **היסטוריה ואידאולוגיה בראשית האסלאם**, ירושלים: מוסד ביאליק תשע"ב, 191 עמודים, כולל הערות, רשימה נבחרת של מקורות ומפתח.

בספר זה עוסק בועז שושן בשאלות יסודיות הנוגעות למקצוע ההיסטוריון. שושן מנתח את כתיבת ההיסטוריה ואת עבודתם של היסטוריונים כמלאכה שיש בה גם ביטוי לאידאולוגיה ולנורמות חברתיות, תרבותיות ודתיות. מטעם זה כתיבת היסטוריה מאופיינת בבסיסה במתח בין השאיפה לספר את "האמת" לבין תפיסות עולם דתיות או פוליטיות המבנות את "האמת" שאותה רואה כותב היסטוריה מול עיניו. כל כתיבת היסטוריה היא עירוב, ערבוב ובלבול בין "עובדות", פרשנות, משאלת לב, דפוסי מחשבה ודפוסי כתיבה. בפתח ספרו קובע שושן נחרצות, שטקסט

היסטורי הוא קודם לכול מוצר רעיוני וספרותי; לכן יש להתמקד בטקסט כעדות על העבר במקום לנסות ולחלץ את העבר מתוך הטקסט.

התשתית המתודולוגית של שושן, שמובילה אותו למסקנות האלה, מוסברת בספרו הקודם *Poetics of Islamic Historiography* (2004). בספר זה שושן מציג את עצמו כמי שנפל בקסמו של ההיסטוריון היידן וויט (Hyden White) בכל הקשור להבנת היסטוריוגרפיה כתוצר של אידאולוגיה ושל ספרות, וממשיך דרכו של מאיר שטרנברג, חתן פרס ישראל, איש תורת הספרות שעוסק בתהליכי קריאה וקליטה בספרות המקראית והכללית.

מוויט ומשטרנברג יצר שושן את הפרדיגמה המחקרית שלו לניתוח שני חיבורים היסטוריים מהמאות הראשונות לאסלאם: **סִינַת נְסוּל אֱלֵלָה** (הביוגרפיה של שליח האל) של אֶבְן אֶצְחָק (מת בשנת 767), הביוגרפיה המוקדמת ביותר שהגיעה לידנו כחיבור; ו**תַאֲרִיח' אַל־רֶסָל וְאַל־מַלּוּכ** (ההיסטוריה של הנביאים והמלכים), האפוס המכונן של מוֹחַמַד בֶּן ג'ַ'יִר אַל־טַבְּרִי, ההיסטוריון ופרשן הקוראן הידוע (מת 923). בין לבין מביא שושן מקורות נוספים, אך על שניים אלו הוא מצהיר כעיקר הקורפוס שלו. למעשה, ספרו של טברי, שבו עסק שושן גם במחקרים קודמים, הוא המקור העיקרי בספרו הנוכחי.

שושן מבקש להראות, שהנרטיב של היסטוריונים מוסלמים הושפע ממטרתם לשכנע את הקורא בנכונות פריטי המידע השונים ובתהליך ההיסטורי הכולל שנפרש בחיבור שלהם. למדנים מוסלמים ביקשו לכתוב מה שהיה מקובל בעיניהם ובזמנם כהיסטוריה, אך לדידם היסטוריה אינה תיאור אירועים כהווייתם אלא ביטוי לכתיבה דתית ביסודה.

כריכת ספרו של שושן ובה איור מכתב יד עותמאני סִינַת נְסוּל אֱלֵלָה של סצנת הולדתו של הנביא מוחמד, מסייעת חזותית לבסס טענה זאת. באיור אנחנו רואים את מוחמד התינוק הרך עטוף ב בד לבן (חיתולים?), וכבר ניכרים הסימנים המצביעים על היותו שליח נבחר בידי האל (מעבר לכך שהתינוק נראה כדגם מוקטן של אדם בוגר, ולא כתינוק). המאיר העותמאני כיסה את פניו של התינוק במעין רעלה, כפי שמתוארת לעתים דמותו של הנביא מוחמד הבוגר השומר על צניעותו; את דמות התינוק מקיפה הילה דמוית־להבה שהיא האור הנבואי. משמע, סצנת הולדתו של הנביא אינה אירוע ביולוגי או רפואי, אלא אירוע אמוני.

לדברי שושן ביקש טברי להציג את ההיסטוריה המוסלמית כהבטחה אלוהית. לעתים היא מקבלת מימוש חלקי, לעתים המאמינים בוגדים בה, נענשים ונושעים. האמצעי להשגת המטרה, כלומר שכנוע הקורא בפרדיגמה זאת, הוא "תעלולים" ספרותיים. הכוונה לתבניות שבעזרתן, לדברי שושן, מובלעים בטקסט מסרים, שיפוענחו אצל הקוראים באופן שהכותב מבקש לכוון אליו. הקורא אינו חופשי לגמרי או עצמאי לגמרי לגבש את דעתו, אלא מובל בידי הכותב לתמוך בנקודת מבט מסוימת. אחד האמצעים של טברי הוא שילוב של סיפורים קוראניים ותנ"כיים (בגרסתם הקוראנית) ובהם מסרים רעיוניים, למשל אללה ככוח פועל בהיסטוריה כמעט בכל מקום וכמעט בכל זמן, וכישלונם ההכרחי של רשעים, ה"פרעה" של כל

דור ודור. טקטיקה ספרותית אחרת, שטברי מרבה להשתמש בה, היא שבירת הרצף הכרונולוגי. טברי לעתים חוזר לעבר, קופץ לעתיד או לכאורה סוטה לעניין מעט שונה. המטרה במקרים אלו ליצור רושם מסוים אצל הקורא: להצדיק (או לגנות) אדם או מעשה, להדגיש דטרמיניזם ועוד.

שושן בודק טקסטים מוקדמים כדי להמחיש עד כמה מרכיב בדיוני היה מעולם חלק מהכתיבה ההיסטורית המוסלמית. מקרי הבוחן לקוחים בכוונה מאירועים מכוננים שהיו חלק מעיצוב האמונה, הפולחן והתפיסה העצמית של מוסלמים לאורך הדורות. כך ממחיש שושן את החשיבות של ההבנה "החתרנית" של הטקסט להתפתחות דתית-פוליטית באסלאם. הוא בוחן שישה מקרים המובאים כרונולוגית ויוצרים את מבנה הספר: הצגת היהדות והנצרות כמבשרות ומאשררות את שליחותו של מוחמד כנביא ואת אמיתות דת האסלאם; תיאור מינויו של הח'ליף הראשון אבו בכר בשנת 632 כטיעון בהתמודדות עם הסוגיה מי בעל הזכות לח'ליפות; תיאור כיבושי האסלאם בשנים 633–648 לא כהיסטוריה צבאית או פוליטית אלא כהיסטוריה של רעיונות שנועדה להמחיש את עליונות האסלאם; תיאור רצח הח'ליף השלישי עֶתְ'מָאן בֶּן עֶפְאן בשנת 656 הוא התמודדות עם רוע אנושי ועם הצורך להדגיש את חשיבות השלטון; קרב צֶפִין בשנת 657 בין עֶלִי בֶּן אֲבִי טַאֲלַב לְמַעְאֻנָה בֶּן אֲבִי סַפְיָאן מוצג כאירוע עם מוסר השכל על האירוניה, הגיחוך והכישלון של כל ניסיון אנושי לגייס סמכות אלוהית או לכוון אותה; מותו של חוּסַיִן בֶּן עֲלִי בְּכַרְבְּלָאָּ מובן כטרגדיה שהיו לה סימנים רבים מבשרי רע, ולחוסין לא היה מנוס אלא לצעוד במסלול ההתרסקות שהאל החליט בעבורו, גם אם נתגלו בקיעים בנחישותו מעת לעת.

הספר הזה הוא גרסה עברית ועיבוד לספרו של שושן *Poetics of Islamic Historiography* (2004). חלקים נכבדים הם תרגום של המקור, ונוספו עליו שני פרקים, שנכתבו במיוחד לגרסה החדשה: הראשון שנושאו כיצד דתות קודמות לאסלאם חזו לכאורה בהופעתה של דת האסלאם; והשלישי על כיבושי האסלאם כעליונות דתית ופוליטית על הדתות הקודמות.

שני הבדלים מהותיים מבחינים בין הגרסה העברית למונוגרפיה באנגלית. הבדל אחד הוא הסטת הדגש מדיון בטברי ובטקסט שלו – גיבורי הספר באנגלית – להבלטת הנושא העקרוני והוא כיצד אידאולוגיה עיצבה באופן עמוק ביותר את כתיבת ההיסטוריה המוסלמית בכללה. ההבדל האחר בין שני הספרים הוא השינוי בקהל היעד. הספר באנגלית מיועד לקהל החוקרים, ובהתאם לכך מציג דיון מתודולוגי ארוך ומעמיק ואפראט אקדמי מסועף ומפורט. הגרסה העברית, לעומת זאת, מיועדת לקהל קוראים רחב ולא רק לחוקרים המצויים בתחום. מטעם זה הדיון המקצועי בהיבטים של מתודולוגיה ושל מצב המחקר המודרני מובא באופן קצר ונגיש, ועדיין לא פשטני. הכתיבה קולחת, ואפשר לשקוע בטקסט של שושן כרומן היסטורי ולא רק כספר אקדמי. ברוח זו האורתוגרפיה אינה התעתיק האקדמי המוקפד כדי להנגיש גם את חזות הטקסט לקוראים השונים.

הספר יצא לאור בסיוע הקרן הישראלית למדע, התומכת בהוצאה לאור של ספרים בתחום מדעי הרוח והחברה (בעיקר אנתרופולוגיה ומדע המדינה). במקרה

זה התמיכה מסייעת לא רק לקהילה המקצועית ובכלל זה לסטודנטים (כותבת שורות אלו מתכוונת לכלול את הספר בסילבוס של קורס המבוא לתלמידי שנה א על היסטוריה ימי-ביניימית של עולם האסלאם), אלא עשויה גם לתרום לשיח הציבורי הרחב יותר.

מירי שפר־מוסנזון
אוניברסיטת תל־אביב

* * *

פואד עג'מי, **המרד הסורי**, תל־אביב: עם עובד, 2013, 207 עמודים, כולל רשימת מקורות ומפתח שמות ועניינים.

מאז פרץ בסערה בדצמבר 2010 הביא "האביב הערבי" הן את האקדמיה והן את מערכות הביטחון בארץ ובעולם, לעיסוק אינטנסיבי בשאלות כמו: המניעים לתופעה; קריסת השליטים המנוסים ורבי־העוצמה של תוניסיה, מצרים ולוב; שבירת מחסום הפחד בין האוכלוסייה לשליטים; התזמון, כלומר מדוע דווקא עכשיו. אך יותר מכול מעסיקה את החוקרים ואת שירותי הביון השאלה: מדוע לא היה אפשר לצפות את ההתקוממות העממית הזאת, שכן חוסני מבארק, מעמר אל־קד'אפי, זין אל־עאבדין בן עלי ובשאר אל־אסד נראו חזקים מתמיד ומבוצרים בשלטונם. יתרה מזאת, כל הארבעה הללו היו, בדרך זו או אחרת, בקשרים טובים עם המערב. מבארק שימש אחד מעמודי התווך של ארצות הברית במזרח התיכון; קד'אפי פתח בשנת 2001, מיד לאחר פיגועי ה־11 בספטמבר, במסע התקרבות אל מערב מלווה בהתנצלות על עברה של לוב בפעילות טרור; בן עלי קידם מדיניות פרו־מערבית ושיתף פעולה עם ארצות הברית במיגור הטרור; ואילו לאסד נשכח רצח ראש ממשלת לבנון רפיק אל־חרירי, והוא זכה להכרה ולהוקרה של סעודיה, צרפת (ביקור ניקולא סרקוזי בדמשק בשנת 2008) וארצות הברית. מזכירת המדינה של ארצות הברית הילרי קלינטון אף ראתה באסד "רפורמטור גדול", בזמן שבסוריה כבר פרצה האלימות הרצחנית.

העיסוק האקדמי בתופעה המכונה "האביב הערבי" הוביל בשנתיים האחרונות למספר רב ומגוון של פרסומים, אחד מהם הוא **המרד הסורי** של פואד עג'מי. בדרכו המיוחדת, לפעמים פיוטית, מספר עג'מי את סיפורה של סוריה משלהי ימי האימפריה העותמאנית, דרך ימי המנדט והמאבק לעצמאות ועד ימינו אנו ממש, ובכלל זה סיפורן של עדותיה השונות (פרק מיוחד, פרק שני, מוקדש לעדה העלווית). גם בספר זה שומר עג'מי על ייחודו ככותב בשזרו במסגרת הכוללת של סיפורו את סיפורם של "האנשים הקטנים" – נערים צעירים מדרעא ומפגינים מבאניאס ומחמאה; משוררים וסופרים; אסירים פוליטיים, אנשי דת ופוליטיקאים – החולמים זה למעלה מארבעים שנה על חירות מן הדיקטטורה של משפחת אסד. "אני מעיד בזה, כי הדורות הבאים